

Somalipakolaiset Suomessa

Tutkimusten mukaan pakolaisten hyvinvointi on yhteydessä mm. sukupuoleen, ikään ja pakoon liittyviin traumaattisiin kokemuksiin, maassaoloaikaan, kansalaisuuteen ja sosioekonomiseen asemaan (Berry 1992). Poliittisia ja sotapakolaisia pidetään yleensä kaikkein alttiimpina mielenterveysongelmille paon äkkinäisyyden ja perhesiteiden katkeamisen vuoksi. Kidutuksen uhrit sekä sodan kauhuja kokeneet ilmentävät suuressa määrin sekä ohimeneviä että pysyviä stressireaktioita. Toisaalta ensimmäinen Kanadaan asettunut vietnamilaispakolaisten aalto sai 18 kuukauden kuluksaan saman testiarvon mielenterveyden suhteen kuin paikallinen väestö. Pakolaiset olivat suhteellisen hyvin koulutettuja (Beiser et al. 1989). Tutkimukset ovat osoittaneet myös, että turvapaikan odotusaikana psyykkiset ongelmat ovat taipuvaisia lisääntymään kidutusta kokemattomilla, kun taas kidutettujen pakolaisten oireet vähenevät alussa, mutta säilyvät korkealla tasolla odotusaikana (Kjersem & Andersen 1992).

Pakolaisten kilpailukyvyyn koulutus- ja työmarkkinoilla on havaittu olevan heikompi kuin kantaväestön (Jaakkola 1991); toisaalta yrityksillä oli Hietalan (1992) mukaan positiivisia käsityksiä pakolaisista työntekijöinä. Kansallisuuden

on kuitenkin havaittu vaikuttavan siihen, miten pakolaiset menestyvät työmarkkinoilla (Andersson 1992). Itä-Euroopasta ja latinalaisesta Amerikasta tulleiden pakolaisten selviytyessä hyvin afrikkalaiset, iranilaiset ja irakilaiset selviytyivät huonommin Ruotsin työmarkkinoilla. Erityisesti somalien työhön sijoittumisen on havaittu olevan vaikea ongelma koulutuksen jälkeenkin Norjassa (OECD Sopemi... 1992). Toisaalta Suomessa useat huonosti selviytyneistä pakolaisista ovat liikkuneet sosiaalisesti ylöspäin iän ja maassaoloajan kasvaessa (Jaakkola 1991).

Pakolaisuuden punoksia

Virtasen (1993) tutkimuksessa tarkasteltiin Suomeen tulleiden somalipakolaisten taustaa ja vastaanottoa. Tutkimuksen perusjoukkona olivat yli 17-vuotiaat Suomeen vuosina 1989–92 tulleet somalialaiset turvapaikanhakijat, joita kesällä 1992 oli noin 1 700. Aineisto koottiin kyselylomakkein (N=141) sekä poliisin tekemistä turvapaikkahaastattelusta.

Kyselyyn vastanneiden ikä oli keskimäärin 27 vuotta. Vastajaat olivat pääosin miehiä (82%), naimattomia (49%) ja naimisissa (47%). Suurin osa (56%) oli suorittanut lukion normaalikoulun. Yliopistokoulutusta (tutkinto joko suoritettuna tai kesken) oli saanut noin neljännes.

Tulosten mukaan somalipakolaisuus on ollut sosiaalinen prosessi, joka on useimmiten kollektiivinen hanke. Paon seu-

Tutkija, KT Timo Virtasen artikkeli perustuu äskettäin Siirtolaisuusinstituutissa tehtyyn samannimiseen tutkimukseen.

rauksena perheet, lähisukulaiset ja ystävät joutuivat eroon toisistaan vieraisiin valtioihin; usein vain muutama perheenjäsenistä voitiin lähettää pakomatkalta perille päässeiden mobilisoidessa resurssinsa perheenyhdistämisen toteuttamiseksi, mikä liittyy somalikulttuurin velvoitteeseen pitää huolta perheestä ja sukulaisista.

Pakolaisuuden ympärille punoutuva verkko toimii sisäsyntyisenä dynamiikkana pakolaisuudelle ja sen säilymiselle. Siten paon suunta ja kesto määräytyivät paljon vähemmän muuttajan ja yhteisön toimesta kuin työvoiman muuttoliikkeen yhteydessä. Pako merkitsi suuria taloudellisia uhrauksia, mikä toimi usein keskeisenä valikointitekijänä. Rahanpuute kostautui usein ajan menetyksenä. Jokaisessa pakovaiheessa voi tulla uusia viivytyksiä ja lisäkuluja. Tieto ja raha olivat siten ylivertaisen keskeisiä onnistuneelle pakomatkalta. Turvapaikkamaahan tulon ja pakomatkalta lähdön välillä on usein kulunut vuosia — vuosia, jotka eivät edusta siltaa vaan kuilua menneisyyden ja tulevaisuuden välillä.

Turvapaikanhakijoiden torjuminen ja valikoituminen

Turvapaikanhakijoiden torjumisen keinoina voidaan käyttää mm. hakijoiden käännättämistä rajalta, viisumipolitiikkaa, kuljetusyhtiöiden sakottamista vailinlaisin tai puuttuvin matkustusasiakirjoin saapuvien matkustajien kuljettamisesta sekä nk. "turvallisten maiden" listojen laatimista. Suomessakin näitä keinoja on otettu käyttöön mm. viisumipolitiikan suhteen. Myös lähimaidemme rajaviranomaisten yhteistyötä on tehostettu. Erityisesti somalien osalta uudistetun ulkomaalaislain (1.3.1991) vaikutus ei ollut niin myönteinen kuin yleensä Suomen ulkomaalaispolitiikan on arvioitu

olleen pakolais määrän kasvamisen jälkeen. Koska somalien tulo Suomeen väheni vuoden 1991 helmikuun jälkeen, laski myös turvapaikanhakijoiden kokonaismäärä vuodesta 1990 noin 600 hakijalla vuonna 1991.

Somaliturvapaikanhakijoiden määrän jyrkkää vaihtelua voidaan selittää Länsi-Euroopan maiden ja erityisesti Ruotsin kiristyneellä pakolaispolitiikalla, järjestäytyneellä ihmisten kuljetuksella ja Neuvostoliiton ja Viron matkustuskontrollin väliaikaisella romahtamisella. Tulon Moskovaan ovat mahdollistaneet paitsi lahjottavissa olevat virkailijat myös se, että Venäjällä on vielä jäänteitä entisen vallan ajoilta, jolloin Neuvostoliitto otti mielellään vastaan kehitysmaiden kansalaisia saadakseen noista maista liittolaisia kylmässä sodassa. Vuonna 1992 Venäjän ja Viron viranomaisten systemaattinen rajavalvonta on kuitenkin vähentänyt ilman viisumia Suomeen tulleiden määrää. Huolestuttavaa on se, että useita tuhansia somalipakolaisia odottaa yhä Moskovassa pääsyä länteen ilman mitään varsinaista apua.

Taloudellisen laman myötä asenteet ovat koventuneet etenkin turvapaikanhakijoita kohtaan läntisessä Euroopassa. Pontimena kasvaneelle muukalaisvihalte ovat olleet väitteet, joiden mukaan valtaosa turvapaikanhakijoista on parempaa elämää ja toimeentuloa hakevia siirtolaisia. Tutkimuksen tulokset eivät kuitenkaan tue oletusta, että päätösten pitkät odotusajat tai turvapaikanhakijoiden odotusaikana saamat sosiaaliset ja taloudelliset etuudet olisivat merkittävässä määrin ohjanneet somalien tuloa Suomeen.

Vastaanotto Suomessa

Turvapaikanhakija ohjataan Suomeen tultuaan vastaanottoasemalle, joista tur-

vapaikanhakijat siirtyvät vastaanottokeskuksiin, joissa oleskelu kestää niin kauan, kunnes hakijan turvapaikkahakemukset on käsitelty ja hakija saanut joko pakolaisstatuksen, oleskeluluvan tai kielteisen päätöksen. Vastaanottokeskuksessa oleskelu kestää tosiasiaassa pitempäänkin eli kunnes henkilö on sijoitettu kuntaan.

Suurin osa vastaajista oli asunut yhdessä (45%) tai kahdessa (46%) ja pienehkö osa (8%) kolmessa tai useammassa paikassa. Keskimääräinen asumisaika keskuksessa oli ollut noin 8 kuukautta. Kolmannes oli asunut vastaanottokeskuksessa noin vuoden, viidennes alle vuoden sekä viidennes noin puolitoista vuotta.

Vastaanottokeskusvaiheessa keskeisimmät elämisen ja asumisen ongelmat liittyivät keskusten fyysiseen ja psykososiaaliseen ympäristöön sekä huonoihin työ- ja opiskelumahdollisuuksiin. Useat vastaajista ovat kokeneet ahdistava turvapaikkapäätöksiensä viipymisen ja pitkittyneen vastaanottokeskuksissa oleskelun. Useimmat pitivät kielteisenä asiana sitä, että keskuksessaoloaikana turvapaikanhakijoille ei ole myönnetty työlupia eivätkä he ole saaneet riittävästi suomen kielen opetusta. Sen sijaan vähemmän on tuotu esiin vastaanottokeskusten henkilökuntaan liittyviä ongelmia kuten ammattitaidottomuutta ja syrjintää.

Vaikka keskuksessa on koettu kulttuurieroista johtuvia ongelmia, vastaajista vain noin kymmenesosan mielestä keskusten henkilökunnalla oli jokseenkin tai täysin riittämättömästi ymmärrystä heidän erityisongelmistaan. Kuitenkin kidutusta kokeneet vastaajat pitivät henkilökunnan ymmärrystä useammin riittämättömänä kuin ei-kokeneet. Kaksikolmasosaa kidutusta kokeneista ja yksi kolmasosa kokemattomista piti henkilökunnan ymmärrystä jokseenkin tai täysin riittämättömänä.

Muutto kuntaan

Somalien ja muiden pakolaisten sijoittuminen kuntiin on kohdannut vaikeuksia pakolaismäärien kasvaessa. Pakolaissihiteereiden mukaan somaliperheille oli hieman helpompi löytää asuntoja mutta ongelmana olivat yksinäiset nuoret somalimiehet. Moni kunta sai vuoden 1992 alusta syyn ottaa vastaan pakolaisia valtion korvausten kattaessa kulut. Vastaajista noin puolet oli sijoittunut kuntaan vuoden 1990 lopulla, kolmannes vuoden 1991 alkupuolella ja kymmenesosa vuoden 1992 aikana.

Noin puolet vastaajista oli mielestään onnistunut järjestämään tarvitsemansa palvelut hyvin tai erittäin hyvin, noin kuudesosa mielestään huonosti tai erittäin huonosti. Enemmän osan (71%) mielestä ensi kontaktit viranomaisiin kunnanmuuton jälkeen sujuivat hyvin tai erittäin hyvin.

Suhde auttavaan koneistoon tuli voimakkaasti esiin myös kuntasijoituksen yhteydessä. Kuten vastaanottokeskus voidaan asuminen tietyssä kunnassa kokea taas uutena siirtymävaiheena. Oma-toimisesti kuntaan muuttaneet vastaajat halusivat paitsi pois vastaanottokeskusten turhauttavasta elämästä, myös kontakteja suomalaisiin ja mahdollisuuden harjoitella suomen kielen taitoja, mihin eläminen maanmiesten kanssa ei juuri antanut mahdollisuuksia.

Kuntaanmuuttava pakolainen kohtaa uusia ammattiauttajia, joiden kanssa on mahdollista käydä läpi sopeutumiseen liittyviä asioita. Luottamuksellisten asioiden hoidossa vastaajat hakivat kuitenkin tukea henkilöiltä, jotka jakoivat heidän taustansa ja odotuksensa tulevaisuuden suhteen — ensisijaisesti sukulaisilta ja ystäviltä. Nämä suhteet näyttävät toimineen positiivisesti yksilön tarpeisiin nähden.

Työ ja opiskelu vastaanottovaiheessa

Lakien mukaan turvapaikkapäätöksen odotusaikana ei ollut lupa tehdä työtä tai opiskella päätoimisesti. Tutkimuksen tulokset antavat aiheen olettaa, että työlupa tai työkurssit vastaanottokeskusten yhteydessä lisääisivät merkittävästi pakolaisten viihtyvyyttä sekä myös myöhempäa selviytymistä. Voidaan pitää tärkeänä sitä, että turvapaikanhakijoille annetaan rajoitettu työlupa päätöksen odotusaikana. Kulttuurisesti tämä on tärkeää siksi, että suuri osa somalinuorista on ollut ennen Suomeen tuloaan varsin itsenäisessä asemassa; Somaliassa on tyypillistä se, että isät siirtävät työtehtäviä pojilleen jo varhaisessa vaiheessa. Mahdollisuuksia työhön pidettiin tavoiteltavana asiana. Tulokset korostavat ammatinvalinnan ja oman toimeentulon hankkimisen merkitystä jo alusta alkaen keskuksessaoloaikana mielekkään oleskelun takaamiseksi.

Sopeutumisen vaihtoehdot

Pakolaisuus ei kuitenkaan merkitse välttämättä työpaikan tarvetta, jos pakolaiselle taataan turvallinen olinpaikka. Se, miten pakolaiset menestyvät elämässä tai millaisia sosiaalisia asemia he saavuttavat, ei riipu yksinomaan niistä ehdoista, joita vastaanottava maa asettaa vaan myös niistä tavoitteista, joita pakolaisella on itsellään sosiaalisen liikkuvuuden aikaansaamiseksi. On mahdollista, että joillain elämänalueilla valitaan nopea sopeutusstrategia ja joillain toisilla on paljolti kyse siitä, millaisia arvostuksia ja tapoja kotimaassa oli. Pakolaiset voivat esimerkiksi oppia suomea ja muita instrumentaalisia valmiuksia nopeasti, mutta samanaikaisesti säilyttää kotimaan normeihin perustuvia malleja.

Negatiivisten tunteiden voittamiseksi tehtiin yksityiskohtaisia suunnitelmia tulevaisuuden suhteen. Elämänsuunnitelmat eivät muotoudu yksilöllisten päätösten ja valintojen pohjalta vaan useimpien päätöksentekoon olivat vaikuttaneet ystävät sekä ammattiauttajat. Suomeen tulleille maa ei edustanut vain satamaa vaan asemaa heidän elämänsuunnitelmiaan, missä he toivoivat voivansa toteuttaa elämänsuunnitelmiaan.

Useat Suomeen tulleista somalipakolaisista halusivat jatkaa opintojaan, mikä on kuitenkin osoittautunut vaikeaksi. Keskeistä olisi tukea vastaanottojärjestelmän kehittämistä toimivana kokonaisuutena siten, että opiskelumahdollisuuksilla on alusta lähtien sama painoarvo kuin muilla vastaanottoon liittyvillä toimenpiteillä.

Sosiaaliset suhteet ja paluumuutto

Sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen solidaarisuus etnisten rajojen sisäpuolella on

kirjallisuudessa nähty keskeiseksi etnisille ryhmille uudessa maassa (Knudsen, 1990). Suhteet suomalaisiin voidaan nähdä suhteessa maanmiehiin; eristäytymisen kantaväestöstä saattaa olla vähemmän tärkeää, jos heillä on tunne kuulumisesta pakolaisyhteisöön perustuen yhteisiin kokemuksiin ja elämänsuunnitelmiin. Ne, joilla ei ole sellaisia yhteyksiä, saattavat olla riippuvaisempia kontakteista suomalaisiin, jos heidän tarkoituksensa on välttää täydellinen eristäytymisen; esim. yksinelävät ovat riippuvaisempia suomalaisilta ja maanmiehiltä saatavasta tuesta kuin perheelliset. Ne, jotka osaavat suomea tai englantia, huo-

maavat helpommaksi solmia kontakteja suomalaisiin.

Pakolaisuuden ollessa seurausta kollektiivisista ja yksilöllisistä menetyksistä pakoon yhdistyy myös toive katkenneen elämänsuunnitelman eheytymisestä. Paluulla kotiin ei ole vain poliittista ja kansallista merkitystä, on myös yksinkertaisesti kyse hyvin henkilökohtaisesta halusta tulla taas kotiin. Huolimatta tuhoista ja taisteluista koti on tavoite elämässä, lähtökohta ja paluupaikka. Pakolaiselle paluu merkitsee matkaa ei vain läpi tilan vaan myös läpi ajan toivossa löytää se, mikä joskus oli olemassa.

Kirjallisuus

- Andersson, L.:** Det tar tid att bli svensk. Högsolan i Växjö. Centrum för Arbetsmarknadspolitisk Forskning, 1992.
- Beiser et al. :** Catastrophic stress and factors affecting its consequences among Southeast Asian refugees, *Social Science and Medicine*. 28, 1989(3):183-95.
- Berry, J.W.:** Acculturation and adaptation in a new society, *International Migration Review*. 30:(1992) 69-86.
- Hietala, K.:** Maahanmuuton vaikutukset. Työpoliittinen tutkimus 22. Työministeriö. Helsinki 1992.
- Jaakkola, M.:** Suomen ulkomaalaiset. Perhe, työ ja tulot. Työministeriö. Helsinki, 1991.
- Kjersem H., Andersen P.:** Asylum seekers' waiting period as a health problem. Paper presented at the Second International Conference on Migration and Health, IOM, Brussels, 1992.
- Knudsen, John Chr.:** De trodde jag var fattig. Om asylsøkerbarn i Norge. Bergen 1990.
- OECD Sopemi Reports 1992.** Norway.
- Virtanen, T. :** Somalipakolaiset Suomessa. Tutkimus somalipakolaisten tulosta ja vastaanotosta Suomeen. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1993:3. Helsinki 1993.